

ÇAĞDAŞ TÜRKÇEDE İKİNCİL SESLETİM SORUNLARI

* Mehmet DEMİREZEN

Özet

Türkçe Çağdaş, ölçünlü (standart) Türkçede ikincil sesletim (secondary articulation) konusunda büyük bir karmaşa yaşandığı hâlde, bu konu yeterince incelenmemiştir. Birincil sesletimler (primary articulations) üzerine de birçok sorun çözüm beklemektedir. Türklerin 7. yüzyıldan başlayarak İslâmiyeti benimsemesi, Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeye doluşması ile, Türkçe'nin sesçil (phonetic) bir dil olma özelliği gittikçe zarara uğramıştır. Daha sonraları Fransızca, Yunanca, İtalyanca, Almanca ve İngilizce sözcüklerin akını ile bir ara yabancı sözcüklerin sayısı yerli sözcüklerin sayısını geçmiş, yabancı sözcüklerin yerli sözcüklerle ve yabancı sözcüklerin yabancı sözcüklerle birleşime girmesiyle, Türkçe'nin sessel yapısı ikincil sesletimler açısından daha da karmaşık duruma girmiştir. Bu makalede çağdaş, ölçünlü Türkçe'nin alıntılanmış sözcükler nedeniyle içinde bulunduğu ikincil sesletimler karmaşası ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: birincil sesletim, ikincil sesletim, sesçil çeviriyazı, sesletim alıntılama, sesbirim yerleştirme

Abstract

Even though there has been a great complication in the field of secondary articulations in modern standard Turkish, this issue has not been properly handled up to now. Many of such problems wait for solutions in this regard. With the beginning of the 7 century A.D. Turks had chosen the Islam as their religion, because of this many Arabic and Persian vocabulary stock influxed into Turkish, harming its features on being a phonetically-based language. By the further influx of the borrowed words in the subsequent years from French, Greek, Italian, German, and English into Turkish, the borrowed words have outnumbered the native Turkish words. Through the amalgamation of native Turkish words with the borrowed words, its phonetic structure has become much more complicated in terms of secondary articulations. In this article, the phonetic complications, created by the influx of the borrowed words into modern standard Turkish, will be handled in relation to secondary articulations.

Key words: primary articulation, secondary articulation, phonetic transcription, pronunciation borrowing, phonemic opposition

* Prof. Dr., Hacettepe Üniv. Eğitim Fakültesi

Çağdaş Türkçede genellikle birincil sesletim (primary articulation) çalışmaları yapılmış, ikincil sesletim (secondary articulation) incelemeleri göz ardı edilmiştir. Halbuki, ikincil sesletimler telâffuz ile ilgili gerekli bir çok sesçil (phonetic) bilgiyi bir araya getirerek bir dilin okunuşu ile ilgili bilinmeyenlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Çağdaş Türkçe'nin sesletim özellikleri batı kaynaklı bilgi akışı ile temsil edilmemektedir. Bu makalede, batı kaynaklı bilgi ve bulguların çağdaş, ölçünlü Türkçeye uygulanarak ikincil sesletim sorunları irdelenecektir.

Birincil Sesletimler

Söyleyiş sesbilgisi (articulatory phonetics) birincil sesletimlerin ele alındığı bir çalışma alanıdır. Birincil sesletimler, sesbirimlerin ünlü ve ünsüz olarak *parçalararası* (segmental) yapılarını inceler, onları *boğumlanma noktalarına* (point of articulation), *boğumlanma yerlerine* (place of articulation) ve *boğumlanma türlerine* (manner of articulation) göre sınıf ve gruplara ayırarak, patlamalı (stop), sürtünlü (fricative), yarı kapantlı (affricative), burunsu (nasal), yan ünsüzler (lateral), kayan ünlüler (semi-vowels) ve çift ünlüler (diphthongs) olarak adlandırır. Bu seslerin birbirleriyle birleşerek sözcük oluşturmalarını araştırır ve onların *sesçil çeviriyazılarını* (phonetic transcription) belirler. İşte tam bu noktada, birincil ve ikincil sesletimlerin işleme alınması söz konusu olur. Türkçe *baba* gibi bir sözcüğün [bʌ bʌ] olarak, *dağ* gibi bir sözcüğün [daʃ] biçimiyle, *kahraman* gibi bir sözcüğün [kʌhrʌmʌn] olarak *yaklaşık sesçil çeviriyazıya* (broad transcription) indirgenmesi her zaman yeterli olmayabilir, çünkü sesbirimler her zaman harfleriyle *tam uyum* (perfect fit) içinde olamazlar (Demirezen 1987 : 2). Diğer bir deyişle, tam uyum oluşumunda her sesbirimin doğrudan, eksiksiz olarak bir harf ile temsil edilmesi söz konusudur. Türkçeye dışarıdan giren yabancı sözcükler onun sesçil bir dil olma özelliğini gittikçe zarara uğratmakta, sözcüklerin sesletimlerindeki sorunlar gittikçe artmaktadır. Çağdaş ölçünlü Türkçedeki *alâkart*, *harekât*, *hükûmet*, *inkılâp*, *enflâsyon*, *lâik* gibi sözcüklerin yaklaşık sesçil çeviriyazısını yazmak yeterli olmaz, çünkü bu sözcüklerde sesletimin doğru yapılması için sesletimlerine başka işaretler eklenmeli ve *ayrıntılı sesçil çeviriyazılarının* (narrow transcription) belirlenmesi gerekecektir. Ayrıntılı sesçil çeviriyazı ikincil sesletimlerin belirlendiği bir yazı türüdür.

İkincil Sesletimler

Sözcüklerin çeviriyazılarının hazırlanması sürecinde, yaklaşık birincil sesletim çeviriyazılarının verilmesinin doğru sesletim için yeterli olmayacağı söylenmiştir. Her şeyden önce, ikincil sesletimin (secondary articulation) tanımının belirlenmesi gerekir. İkincil sesletim, birincil sesletimde verilmeyen, sesletimin doğru yapılması için gerekli diğer özellikleri taşıyan bir sesletim türüdür. Cloat, Taylor ve Hoard'a (1978: 45) göre, ikincil sesletim birincil sesletimlerin üzerine eklenmesi gereken sesletim işlemleridir. Demirezen'e

göre (1987: 19, 171), ikincil sesletim, birincil sesletimlerin doğru sesletimi üretmede kısa düşmesi durumunda birincil sesletimlerin içine eklenmesi gereken ve küçük imcikleler (işaretçikler) gösterilen bir sesçil çeviriyazı biçimidir. Clark and Yallop (1995), birincil ve ikincil sesletimlerin eşzamanlı olduğu gerçeğine dikkati çekiyor. Soluklama (aspiration), burunsallaşma (nasalizasyon), art damaksallaşma (velarization) ve damaksıllaşma (palatalization) birer ikincil sesletim oluşumlarıdır.

İkincil sesletimin sesçil yapısı, birincil sesletime göre daha karmaşıktır. Eğer birincil sesletim, sözcüklerin gerçek ses değerlerini vermekte yetersiz kalırsa, eşzamanlı sesletim aşamasında ikincil sesletimle bütünleşerek dışarıdan yeni işaretler yardımıyla sesletim süreci tamamlanır. Örneğin, Türkçe *inkâr* sözcüğünün ses yapısı böyle bir sesletimin özelliklerini taşır. Bu sözcüğün birincil sesletim yapısı [ɪnkɑr] olarak verilirse, doğru bir sesletime erişilemez, çünkü bu sözcüğün ikinci hecesi *-kâr* yumuşak olarak sesletilmiştir, bu hecedeki ünlü ince ünlüdür, bu özelliğin ikincil çeviriyazıda belirlenmesi gerekir. Ayrıca, {*-kâr*} hecesinde ince *â*, bir önceki ünsüzün de değişerek gerileyici benzeşme yoluyla *ön damaksallaşmasına* (palatalization) neden olmaktadır. Bu nedenle, *a* harfinin üzerine [^] gibi bir imin konması doğru sesletime erişilmesi için yeterli olamayacaktır. Böylece, *-kâr* hecesini başlatan *k* harfinin de damaksıllaştığını gösteren ve IPA’ya ölçün olarak benimsenen [j] gibi bir imin eklenmesiyle, *inkâr* olarak yazılan Türkçe sözcüğün ayrıntılı sesçil çeviriyazısı [ɪ n k j ʌ r] biçimiyle doğru olarak sesletime sunulacaktır. Aynı biçimde, *âciz*, *âmir*, *bekâr*, *fanî*, *flâma*, *flâş*, *hâdise*, *hâşâ*, *helâl*, *istiklâl*, *kâğit*, *klâkson*, *kontrplâk*, *lâhmacun*, *lâubali*, *mahkûm*, *mânia*, *meselâ*, *plâtform*, *reklâm*, *şikâyet*, *ukâla*, *ziraî* gibi daha binlerce sözcük ikincil sesletimlerindeki güçlükler nedeniyle hem yanlış olarak okunmaktadır hem de yazılmaktadır.

İnceltme İşareti Ve İkincil Sesletimler

Çağdaş, ölçünlü Türkçede ikincil sesletimlerin bir diğeri de *damaksıllaşma* (palatalization) olarak bilinir, sözcüklerin içinde geçtikleri sesbirimlerin üzerine / ^ / gibi bir inceltme işareti konularak gösterilir. Bu işaret, üzerinde bulunduğu sesin veya sesbirimin, ağzın ön kısmına doğru kayan bin sesletime eğilim gösterdiğini, bu nedenle yumuşayarak damaksıllaştığına işaret eder. Aslında, inceltme işaretinin çağdaş Türkçede üç asal görevi vardır:

1. Sesbirimsel konuşlanmalarını saptamak

Sesbirimsel konuşlanma (contrastiveness), *en küçük çift* (minimal pair) terimi (Aksan 1980: 65, 74 ; Demirezen 1986: 8 - 10) yoluyla, anlamları farklı olmak koşuluyla tek bir seste değişiklik gösteren iki sözcüğü birbiriyle kıyaslayarak sesbirimlerin varlığını belirleyen bir karşılaştırma biçimidir. En küçük çift karşılaştırmaları, sesbirimlerin varlığının hatasız olarak saptanmasını sağlarlar. Örneğin, çağdaş Türkçedeki *kar* ve *kâr*, *leylek* ve *leylâk* sözcükleri böyle bir yapılanmaya iyi örnek oluşturur. Aşağıdaki inceleme, yapısal dilbili-

min (structural linguistics) önemli bir çözümleme yöntemi olan en küçük çift uygulamasını göstermektedir:

kar / kʌr / Ard, dar, alçak, kısa ünlü
kâr / k â r / Ön, dar, yüksek, kısa, damaksıl ünlü

Böyle bir çözümleme, çağdaş Türkçede / e / ve / â / gibi iki değişik sesbirimin varlığının kanıtıdır. Bu durumda da inceltme işaretinin anlam değiştirici bir özelliği vardır. Bu iki sözcük söz dizimi düzeyine çıkarılınca da anlam değiştirme özelliklerini sürdürürler. Örneğin, “Ankara’ya kar yağdı” gibi bir cümle “Ankara’ya kâr yağdı” gibi bir cümle ile karşılaştırılırsa, *kar* ve *kâr* gibi en küçük çift konumundaki sözcüklerin birbirleriyle yer değiştirmesiyle anlamı nasıl değiştirdikleri açığa çıkar. Böylece, / ʌ / ve / â /’nin çağdaş Türkçenin ses dizgesinde iki değişik sesbirim olduğu anlaşılır.

leylek / leylek / -----> / e / Ön, dar, alçak, kısa ünlü
leylâk / leyl â k / -----> / â / Ön, dar yüksek, kısa, damaksıl ünlü
“*Leylekleri sever misiniz?*” gibi bir soru, “*Leylâkları sever misiniz?*” gibi bir cümle ile karşılaştırılırsa, her bir cümlenin başka bir kavrama işaret ettiği anlaşılır. Böyle bir durum da / e / ve / â / gibi iki farklı sesbirimin çağdaş Türkçedeki varlığının belgelemesine kanıt olur ve bir alıntı sesbirim olarak / â /’nın çağdaş Türkçenin sesbirimleri arasında yaşadığını gösterir.

Aynı biçimde, *nar* ve *nâr*, *yar* ve *yâr* gibi en küçük çiftler, çağdaş Türkçede / ʌ / ve / â / gibi iki değişik ünlü sesbiriminin varlığını açıkça bulgular.

Hala / hâlâ, *haya* / hayâ, *ele-* / elâ, *ama* / âmâ gibi dört adet en küçük çift, çağdaş Türkçede aynı zamanda / â : / gibi ön, yüksek, dar, damaksıl, uzun bir ön ünlünün bir alıntı sesbirim olarak varlığını da belgeler.

2. İnceltici – yumuşatıcı (damaksillaştırıcı) Etkisi

/ ʌ / işareti, üzerinde bulunduğu sözcüğü sesletim süresi içinde yumuşatarak inceltme gücü etkisi vardır. Diğer bir deyişle, ilgili ses ağzın ön kısmına doğru götürülüp yumuşatılır ve sesletilir. Örneğin, *fanilâ*, *emlâk*, *dükkân*, *evlât gâvur*, *helâl*, *iskarpelâ*, *kâğıt*, *karamelâ*, *hünkâr*, *iflâh*, *ilâh*, *hilekâr*, *kelâm*, *iskân*, *ikmâl*, *ihmâl*, *elâstik*, *klâsik*, *enflâsyon*, *klâsör*, *klâvye*, *lâbirent*, *plân*, *plâstik*, *plâtfon*, *plâtin*, *plâzma* ve bunlara benzer diğer binlerce sözcük yumuşak bir sesletimle okunurlar. Bunun yanında, / â / sesbirimi, kendisinden önce gelen / k, g, l / gibi sesbirimleri damaksillaştırarak onları [kj, gj, lj] ses yapılarını ses uzunluğunda bir değişiklik yapmadan damaksillaşmış sesletim biçimine çevirirler. [kj, gj, lj] gibi sesler İPA’ın geliştirdiği sesçil çeviriyazıda, sırayla [c,ɹ,ʎ] işaretleriyle de gösterilmektedirler.

İnceltici etkinin en belirgin biçimi Fransızca sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde görülmüştür. Fransızcada hep *ince* – l sesbirimi vardır, *kalın* - l diye bir sesbirim yoktur, bu nedenle Fransızcadan Türkçeye alıntılanmış sözcüklerin

içindeki / l / sesbirimi, kendisinden önce gelen ünlüleri *ince - l* 'nin etkisiyle damaksıllaştırarak (palatalization) yumuşak bir okunuş biçimine çevirir. / l / sesbirimden önce gelen tüm ünlüler Türkçeye damaksıl okunuş biçimleriyle alıntılanmışlardır, ama sadece / l / sesbirimden önce gelen / â / sesbiriminin üstünde inceltici işaret vardır. Yukarıda verilen sözcüklere ek olarak, *ambalâj, klâkson, klâsman, lâborant, lâboratuar, laik, plâj, plâtonik, volân* gibi sözcüklerde bu durum açıkça görülmekte ve işitilmektedir. Bu durum açıkça bir *sesletim alıntılmasıdır* (pronunciation borrowing).

Sesletim alıntılması, *sembol ve rol* sözcüklerinin okunuşlarında da görülebilir; bu iki sözcüğün yazımlarında *ince - l* taşıdıklarını gösteren bir işaret yoktur. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yabancılar bu sözcüklerin okunuşunda hata yapacaklardır. Benzer biçimde, Türkçe'ye Fransızcadan giren *bulvar, kulvar, kolon* gibi sözcüklerin sadece *kalın - l* ile sesletilmeleri gerekirken, hem *ince - l* hem de *kalın - l* ile sesletilmeleri, aydın kesim tarafından özellikle *ince - l* ile okunmaları, çağdaş Türkçe'ye Fransızcadan giren bir *sesletim alıntılama* olayından kaynaklanmaktadır. Bu durum bir dilde sesletim karmaşasına en güzel örnektir.

3. İnceltici (damaksıllaştırıcı) - uzatıcı etkisi

Aşağıda sunulan en küçük çiftler temel olarak sesbirim konuşlanmasını belirlemektedirler. Belirleyici bir sesçil özellik olarak / ^ / işareti, üzerinde bulunduğu seslerin hem incelendiğini hem de uzatıldığını da gösterebilir. Örneğin,

aşık adet	varis	vakıf	ala	dahi
âşık âdet	vâris	vâkıf	âlâ	dâhi
emir milli	veli	ama	alem	hala
emîr millî	velî	âmâ	âlem	hâlâ
anı şura	yar	hakim	kese	ilâhi
anî şûra	yâr	hâkim	kâse	ilâhî

gibi sözcükler birer sesbirim konuşlaması olayına taban olmakla kalmaz, aynı zamanda inceltici işaretin üzerinde bulunduğu sözcükleri yumuşatarak damaksıllaştırıp sesbirim konuşlanmasını konumuna getirdiğini de gösterir.

/ ^ / işaretinin inceltici – uzatıcı etkisi Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçen sözcüklerde de yaşamını sürdürmektedir: *âmir, âdeta, âyin, belâ, fedaî, hakikî, hikâye, ilâhi, ilâve, kâhin, kastî, milâdî, tâyin, ticarî, ulvî, zekâ, ziraî* gibi sözcüklerde belirgin bir biçimde işitilir. Ama çağdaş Türkçenin imlâ birliğinde karmaşa oluşmuştur. Örneğin, *tarihî, hususî, vahşî, nihâî, fedaî, şahsî* olarak yazıya geçirilen *sözcükler tarihi, hususi, vahşi, nihai, fedai, şahsi* biçimleriyle de yazılmaktadır. Bu durum yazımsal bir ikilemdir, dilde karmaşa oluşturur, yazım birliğini bozar.

Güncel Dil ve İkincil Sesletimler

Türklerin İslâm dinin benimsemelerinden sonra, Arapça ve Farsça sözcükler Türkçeye hızla doluşmaya başladı. İnceltme işaretini taşıyan sözcüklerin yanında bu işareti taşıyan bazı son ek ve ön ekler, Türkçe sözcüklerle ve kendi aralarında diğer yabancı sözcüklerle birleşimlere girerek, örneğin *ikametgâh* gibi bir sözcük Arapça *ikamet* ve Farsça *-gâh* son ekinden türetilmiştir, inceltme işaretini taşıyan sözcüklerin sayısını da artırmıştır.

Özellikle {- kâr} bu eklerin en yoğun olarak kullanılanlarından birisidir. Bu eklerin bazıları şöyle sıralanabilir:

Farsçadan geçen bazı son ekler

- {-âver } cengâver, dilâver,
- {- âne } mestâne, alimâne, dâhiyâne
- {- kâr } günahkâr, fedakâr, tatminkâr, tamahkâr, tövbekâr, sitemkâr, cefakâr
- {- gâh } tezgâh, talimgâh, ikâmetgâh, ziyaretgâh, gâh

Farçadan geçen ön ekler

- { bî- } bîgünâh, bîgâne, bîhaber

Gâh gâh ve *kâh kâh* biçimleriyle bu zarf söz diziminde hâlâ yer almaktadır.

Arapçadan Türkçeye geçen ön ek

- { bilâ- } bilâkis, bilâhare, bilâsebeb, bilâistisna, bilâvasıta

Arapçadan Türkçeye geçen son ek

{ - î }, nispet eki, *ilmî*, *vatanî*, *ahlakî* biçimleriyle, ayrıca Türkçe sözcüklerde, *gümüşi* gibi yazılım biçimine girebilmektedir. Red House Türkçe - İngilizce Sözlük (1968: 507), bu son ekin hem Arapçadan hem de Farsçadan Türkçeye geçtiğini ileri sürüyor: Arapçadan geçene {- î} aile lâkapları olarak ele alıyor, örneğin *Abbasî* sözcüğünde görüldüğü gibi, ayrıca isimlerden sıfat türetme eki olarak gösteriyor, örneğin, *askerî* sözcüğünde görüldüğü gibi. Farsçadan geçen {- î} için de, renklerle ilgili bir oluşum verdiğini gösteriyor, örneğin *filizî*, *gümüşi* ve *nohudî* sözcüklerinin yapısında görüldüğü gibi.

{ bilâ- } gibi bir ön ek, sadece yaşı altmışların üstünde olan yurttaşlarımızın konuşmalarında duyulmaktadır, günümüzün gençleri bu sözcüklerden sadece *bilâkis* sözcüğünü sıklıkla kullanıyorlar. Bu sözcük hukuk dilinde ve politika dilinde hâlâ kullanılmaktadır.

Fransızcadan Alıntı Sözcükler ve İkincil Sesletim

Türkçede en çok görülen yabancı sözcükler Arapça ve Farsça kökenlidir. Daha sonra Fransızca sözcükler teknik ve kültür alanlarında Türkçeyi istilâ

etmiş, inanılmaz derecede sesletim ve imlâ sorunları yaratmıştır. Aşağıda verilen bu sözcükler bu durumu belgelemektedir:

Türkçe biçimi	Fransızca biçimi
alâkart	à la carte
alârm	alarme
ambalâj	emballage
deklarasyon	déclaration
enflâsyon	inflation
flârmoni	philharmonie
glâdyatör	gladiateur
gol	goal
klâkson	klaxon
klân	clan
klârnet	clarinette
klâsör	classeur
klâvye	clavier
lâik	lâik
rol	rôle
sembol	sempole
volân	volant

(TDK sözlüğü 1992)

Fransızcada *kalın-l* bulunmaması gibi bir Fransızca sesletim kuralı, Türkçeye de girmiş, Türkçedeki Fransızca asıllı sözcüklerin içinde bulunan bütün *ince-l* seslerin hemen önünde bulunan ünlüleri damaksallaştırarak yumuşak okunuşa geçirmiştir: Bu bir *sesletim alıntılama* (pronunciation borrowing) oluşumdur ve Türkçede böyle bir sesletim kuralı olmadığı için hem sözcüklerin sesletimine hem de yazımına karmaşa getirmiştir, çünkü birçok kişi inceltme işaretini kullanmadığı için sözcükleri kalın biçimiyle okumaktadır. Örneğin, Türkçedeki *rol* sözcüğü yazımda *kalın - l* görünümündeyken *ince-l* biçimiyle okunmaktadır, *gölcü*, *göllük* gibi çekim ekleriyle görülen oluşumlar Türkçenin ses uyumunu bozmaktadır. Fransızcadan alıntılanan *sembol* gibi bir sözcük *ince-l* ile okunmaktadır, *sembolü*, *sembolün*, *sembolden* gibi çekim ekleriyle yine Türkçenin ön ünlü uyumu kuralını bozulmaktadır; *lâik* gibi bir sözcük bir türlü doğru yazılmamakta, *laik* ve *lâik* biçimleriyle yazılmakta, sesletimleri çoğunlukla yanlış yapılmaktadır.

İtalyancadan Alıntı Sözcükler ve İkincil Sesletim

Türkçeye İtalyancadan geçen sözcüklerin sayısı fazla değildir. Gemicilik ve bankacılık alanlarına ilişkin sözcükler büyük yer tutmaktadır. Türkçedeki İtalyan asıllı sözcüklerde de Fransızca sözcüklerin getirdiği *örnekseme* (ana-

logy) etkisiyle damaksıllaşma okunuş biçimi yaygınlığını sürdürmüştür. Birkaç örnek vermek gerekirse:

Türkçe biçimi	İtalyanca biçimi
blânço	blancio
fanilâ	phanella
flâvta	flauto
flâk	floco
flâma	flamma
kapela	cappelo
karamelâ	caramella
lâçka	lasca
lâvanta	lavanda
malârya	malaria
lâterna	lanterna
lâvabo	lavabo
tabelâ	tabella
tonâlito	tonnellata
villâ	villa
lâv	lava
lâva	lava
lâzanya	lasagna

(TDK sözlüğü 1992)

Yunancadan Alıntı Sözcükler ve İkincil Sesletim

Fransızca sözcüklerin yaygınlaştırıp adeta bir gelenek konumuna gelen sesletim örneksime ödünçlemesi, Türkçeye Yunancadan giren sözcüklerin yapısında işlevlerini sürdürmüştür.

Türkçe biçimi	Yunanca biçimi
lâğım	lakkoma
lâhana	lahanon
lâmba	lampas
lâboda “bir bitki”	lapothon

(TDK sözlüğü 1992)

İngilizceden Alıntı Sözcükler ve İkincil Sesletim

İngilizceden Türkçeye uzaybilim ve bilgisayar bilimi alanlarında giren sözcüklerin sayısı her gün artmaktadır. Burada dört örnekle yetinilecektir.

Türkçe biçimi	İngilizce Biçimi
flâş	flash
lâzer	laser
lâbros	İng. < Fransızca “labrus” < Lât.
lâbrador	İng. < Fransızca

Bu iki sözcüğün inceltme işareti ile yazılmasına hiç gerek yoktur. Zaten İngilizce sözcüklerinin sesbilgisel yapısında sözcük başında oluştukları için damaksıl sesletime, yani *ince - l* olarak okunmasına bir eğilim vardır, bu da inceltme işareti ile yazılmasını gerektirmez. Amerikan ve İngiliz İngilizcesinde *flash* sözcüğünün yaklaşık sesçil çeviriyazısı [flæʃ], *laser* sözcüğünün ise Amerikan İngilizcesinde [eɪzər] (Cambridge Dictionary of American English 2000), İngiliz İngilizcesinde [eɪzə]’dır. / l / sesbirimi her iki sözcüğün yapısında da *ince - l* biçimindedir, çünkü İngilizcede / l / sesbirimi sözcük başında ünlülerden önce *ince - l* olur, sözcük sonunda, ünlülerden sonra ve diğer ünsüzlerden sonra *kalın - l*’dir (Roach 2000: 59; Underhill 1994:44). O zaman nasıl oluyor da Amerikancadan Türkçeye *lazer* [læzər] *kalın - l* biçimiyle alıntılanması gerekirken, *lâzer* olarak / l / sesbiriminin hemen öndeki ünlüye bir inceltme işareti konduruluyor ve damaksıllaşılıyor? İşte burada önce Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerle başlayan ve sonra Fransızca alıntı sözcüklerle çok yaygınlaşan *sesletim alıntılanması* ve *sesletim örnekesmesi* (phonetic analogy) yoluyla bu işlemi Türkçeye de bulaştırmıştır. Buradan İngilizce *lâbros* ve *lâbrador* gibi sözcüklerinin de aynı işlemden geçtiği anlaşılmaktadır.

Güncel Türkçeye Kısa Bir Bakış

Güncel dilde kullanım sıklığı yüksek olan sözcükler radyo ve televizyonlarda da sıkça duyuluyor. İkincil sesletim sorunlarını taşıyan sözcükler de hem kulağı tırmalıyor hem de çağdaş Türkçenin sesletiminin normal bir çizgide gelişmesine engel oluyor. Bu tür sözcüklerden birkaçı *dolar*, *kulvar*, *kulvar* ve *kolon*’dur. Şimdi bunları birer birer ele alalım.

Çağdaş Türkçeye İngiliz İngilizcesinden geçen *dolar* sözcüğü, radyo ve televizyon yayınlarında *kalın-l* ile [dɔlɑr] olarak okunması gerekirken, *ince - l* ile [dɔlɑr] biçimiyle okunuyor, ayrıca *ince - l*’yi çevreleyen [ɔ] ve [ɑ] ünlüleri de yumuşayarak inceliyor: Böyle bir sesletim çağdaş Türkçenin sesletimini güçlüğe sokar, çünkü bu iki ünlünün incelmelerini sesçil çeviriyazıda göstermek hemen hemen imkânsızdır. Bu durumu belirlemek için Fahir İz (1967: 86) bu sözcüğü kendi sözlüğünde *dolâr* olarak yazmıştır, ama aynı sözcüğü böyle yazan başka sözlük de yoktur. İşte burada, çağdaş Türkçenin yazım birliği de

karışıklığa uğramıştır. Türkçenin kuralına göre, / l / sesbirimi, / ı, a, u, o / art ünlülerden önce ve sonra geldiğinde kalın - l olarak, / i, e, ü, ö / gibi ön ünlülerden önce ve sonra geldiğinde ince - l olarak sesletilir. Görüldüğü gibi, *dolar* sözcüğünün [dɔlar] olarak sesletilmesinde hiç bir sakınca yoktur, ama sesletim alıntılanması bu işlemi bozmaktadır. Bir de, özellikle bayanlar, *ince - l* ile *dolar* sözcüğünü nazik olmak için [dɔ lar] olarak sesleterek bir prestij konumu oluşturmaktadırlar. Halk ağzında bu sözcük [dɔ lar] biçimiyle okunmaktadır; bu okunuş biçimi çağdaş Türkçe için daha doğrudur. Böyle ikilemler Türkçenin sesletim güzelliğine ve sesletim harmonisine zarar vermektedir.

Fransızca *couloir* sözcüğü çağdaş Türkçe'ye Fransızcadaki sesletimiyle [ku var] biçimiyle girmiştir. Eğitimli bireylerin sesletiminde bu okunuş biçimi çok işitilmektedir. *Ince - l*'yi çevreleyen [u] ve [ʌ] ünlüleri de incelenmektedir. Böyle bir önleşme durumunu sesçil çeviriyazıda göstermek hiç de kolay değildir. Zaten art ünlülerle yazılan bu sözcüğün [ku var] olarak sesletilmesi daha doğrudur. Halk ağzında da çoğunlukla [ku var] biçimiyle sesletilmektedir.

Kolon gibi bir sözcük de sıklıkla radyo ve televizyonlarda duyulmaktadır. Dilimize Fransızca *colonne* sözcüğünün Fransızcadakine benzer okunuşu ile [kɔ n] olarak *ince - l* biçimiyle girmiştir. Ayrıca, *ince - l*'yi çevreleyen iki [ɔ] şesi de incelenmektedir ve bu değişimi sesçil olarak çeviriyazıya geçirmek son derece güçtür. Çağdaş Türkçede [kɔ n] biçimiyle *kalın - l* ile okunmasında hiçbir sakınca yoktur, böyle sesletilmesi Türkçenin ikincil sesletim kurallarına uygun olacaktır.

Sonuç:

İkincil sesletim, birincil sesletimle birlikte eşzamanlı olarak sözcüklerin sesletiminde yer alır ve sözcüklerin doğru telâffuzu için sesçil bir gerekliliktir. Çağdaş, ölçünlü Türkçenin en sorunlu olduğu alanlardan birisi de [^] gibi bir işaret ile gösterilen *damaksallaşma* ve *ses uzaması* oluşumlarıdır. Bu alanda büyük bir kargaşa yaşanmaktadır. Gazete, dergi ve kitaplarda ikincil sesletimini gösteren sözcüklerin yazımında hiç bir tutarlılık yoktur. Özel radyo ve televizyon yayınlarında çağdaş, ölçünlü Türkçenin sesletimine ve imlâsına zarar verici programlar yapılmaktadır.

Çağdaş Türkçede düzeltme işaretinin kullanılmasında da bir birliktelik yoktur. “Toplumda silinmeyen bir sabit kanı var. Düzeltme işareti kaldırıldı. Kim kaldırdı? Ne zaman kaldırıldı diye sorarsanız, genel olarak ‘Türk Dil Kurumu’ yanıtıyla karşılaşsınız. Bir süre nispet î’lerin kaldırıldığı doğrudur. Ancak dilimize doğu dillerinden geçen *k* önündeki *a, u* ünlülerinden düzeltme işareti 1928 yılından beri kaldırılmadı” (Zülfikar 2004: 20). İnceltme işareti Çağdaş, ölçünlü Türkçede sesbirimlerin belirlenmesinde ve okunmasında önemli üç görev yapmaktadır, bu nedenle kaldırılması gibi durum söz konusu olamaz.

Günümüz Türkçesinde alıntı sözcükler tarafından oluşturulan, ikincil sesletimlerle ilgili bir imlâ karmaşası vardır ve bu durum çok zararlı olmakta, Türkçeyi yazıldığı gibi okunan bir dil olma konumundan uzaklaştırmaktadır.

Örneğin, Türkçeye Yunancadan geçen *fol* sözcüğünün *ince - l* ile okunması sesçil bir sorundur. *Lahana/ lâhana, telaffuz/ telâffuz* gibi sözcüklerin iki değişik yazımlarına rastlanmaktadır. *İnkılâp* gibi bir sözcüğün *inkilâp* olarak yazılması ve okunması sözcüğün anlamını bütünüyle değiştirmektedir.

Türkçede uzun heceli sözcükler bulunmazken, *fani, vali, vadi, adil ve tatil* gibi sözcüklerin ilk heceleri uzun, *heba, veda, reva* gibi sözcüklerin son heceleri uzundur, yanlış sesletildiklerine çok rastlanmaktadır. *İkametgâh ve dikkat* gibi sözcüklerin ikinci hecelerinin kalın okunması gösterecek gibi görünürken ince okunmaktadır, bu farklılığı belirtecek bir ikincil sesletim işareti yoktur. *Dava ve vaha* gibi iki sözcüğün iki hecelerinin de uzun okunmasını gösterecek bir işaret yoktur. Böylece Çağdaş Türkçenin hece uzunluklarıyla birlikte ünlü uyumu da bozulmuştur.

Avrupa Birliğine girme yolunda olan Türkiye'nin Türk dilinin bir yabancı dil olarak öğretilme sorununu da ortaya çıkarmıştır. Bu kadar ünlü ve ünsüz uyumsuzluğu, imlâ sorunları olan bu dil nasıl rahatlıkla yabancılara öğretilmektedir? *Lâubalî ve sârî* gibi sorun taşıyan iki sözcüğün sesletimi ve imlâsı nasıl aktarılacaktır? Bu kadar çok yabancı sözcüğün kullanımdan düşerek kaybolmasını ya da hepsinin Türkçeleştirilmesini beklemek Türkçeye haksızlık olur. O zaman bir imlâ birliği oluşturmak, sesletim kurallarını yeniden belirlemek, ikincil sesletimleri sözlüklerde iyi saptamak, sesçil alıntılama yapmamaya özen göstermek, yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesine hız vermek gibi konular kaçınılmaz olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan (1980), Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: TDK Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Banguoğlu, Tahsin (1974), Türkçenin Grameri, İstanbul: Baha Matbaası.
- Cambridge Dictionary of American English (2000), Cambridge University Press.
- Clark, J ve Yallop, C (1995), An Introduction to Phonetics and Phonology, Oxford: Blackwell.
- Demirezen, M (1986), Phonemics and Phonology : Theory Through Analysis, Ankara: Bizim Büro Yayınları..
- (1987) Articulatory Phonetics and the Principles of Sound Production. Ankara: Yargı Publications, Feryal Press.
- (1992), " Sesbirim Çözümlemesinde Temel Ölçütler ". VI. Dilbilim Sempozyumu, 1992 Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ediskun, Haydar (1985), Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, Muharrem (1986), Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul: Boğaziçi Yayınları..
- Hyman, L. M (1975), Phonology: Theory and Analysis, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kurum Yayını (2004): İlköğretim Okulları İçin İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayını
- İz, Fahir (1967), A Turkish-English Dictionary, Oxford: At the Clarendon Press.
- Katamba, F (1989), An Introduction to Phonology, London: Longman.
- Lewis, G. F(1967), Turkish Grammar. Oxford: At the Clarendon Press.
- Kurum Yayını: TDK (1992), Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayını.
- Mihçioğlu, Cemal (1996), Sözcüklerin Öyküsü: A – Z, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özön, Mustafa N (1961), Türkçe -Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük (1968), İstanbul: Redhouse Yayınevi.

- Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük (1968), İstanbul: Redhouse Yayınevi.
Roach, Peter (2000), English Phonetics and Phonology: A Practical Course, Cambridge: Cambridge University Press
Sloat, C., Taylor, S. H. ve Hoard, J. E (1978), Introduction to Phonology, Englewood Cliffs, N. J. : Prentice - Hall, Inc.
Kurum Yayını: TDK (1992), Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayını.
Underhill, Adrian (1994), Sound Foundations: Living Phonology, Oxford: Macmillan.
Underhill, Robert. 1987. Turkish Grammar, Cambridge: The MIT Press.
Zülfikar, Hamza (2004), “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım”, Türk Dil Kurumu Dergisi Sayı 631, Temmuz 2004, 16 - 22.

Bu makalede kullanılan terimler

art damaksillaşma: velarization

Türkçe

İngilizce

ayrıntılı çeviriyazı:	narrow transcription	sesçil çeviriyazı:	phonetic transcription,
bağımsız değişim:	free variation		
birincil sesletim:	primary articulation	sesletim alıntılması:	pronunciation borrowing
boğumlanma noktası:	point of articulation	sesletim örnekesmesi:	pronunciation analogy
boğumlanma yeri:	place of articulation	sesbirim yerleştirmesi:	phonemic opposition
boğumlanma yeri:	manner of articulation	sesteş:	allophone
burunsular:	nasals	soluklama:	aspiration
çiftünlüler:	diphthongs	söyleyiş sesbilgisi:	articulatory phonetics
damaksillaşma:	palatalization	sürtünmeliler:	fricatives
duyuş sesbilgisi:	auditory phonetics	tam uyum:	perfect fit
işaret, imcik:	diacritical	tamamlayıcı dağılım:	complementary distribution
en küçük çift:	minimal pair	uzun hece, uzun seslem:	long syllable
gerileyici benzeşme:	regressive assimilation	yakın en küçük çift:	near minimal pair
ikincil sesletim:	secondary articulation	yaklaşık çeviriyazı:	broad transcription
ilerleyici benzeşme:	progressive assimilation	yapısal dilbilimi:	structural linguistics
kayan ünlüler:	semi-vowels	yan ünsüzler:	laterals
parçalararası:	segmental	yarı kapantılılar:	affricatives
parçalarüstü:	suprasegmental		
patlamalılar:	stops		
ölçünlü dil:	standard language		
örnekseme:	analogy		
sesbilimi:	phonology		
sesçil:	phonetic		